Qabul qilindi: 3-oktabr 2026-yil • Ma’qullandi: 8-oktabr 2026-yil • Nashr qilindi: 15-oktabr 2026-yil

FERMER XO‘JALIKLARI SAMARADORLIGINI BAHOLASHNING MILLIY AMALIYOTDAGI USLUBIYATLARI VA ULARNING METODOLOGIK CHEKLOVLARI

Axmedova Mavluda Shavkatovna
“TMC” Instituti “Iqtisodiyot, moliya va buxgalteriya hisobi” kafedrasi dotsenti

METHODOLOGIES FOR ASSESSING FARM EFFICIENCY IN NATIONAL PRACTICE AND THEIR METHODOLOGICAL LIMITATIONS

Axmedova Mavluda Shavkatovna
Associate Professor, Department of Economics, Finance and Accounting, “TMC” Institute

МЕТОДИКИ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ФЕРМЕРСКИХ ХОЗЯЙСТВ В НАЦИОНАЛЬНОЙ ПРАКТИКЕ И ИХ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОГРАНИЧЕНИЯ

Ахмедова Мавлуда Шавкатовна
Доцент кафедры «Экономика, финансы и бухгалтерский учёт» Института «TMC»

Fermer xo‘jaliklari samaradorligini baholash agrar iqtisodiy tahlilning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi, chunki u qishloq xo‘jaligi ishlab chiqaruvchilari mavjud resurslardan, jumladan, yer, mehnat, kapital, suv, qishloq xo‘jaligi texnikasi, urug‘lik, o‘g‘itlar va boshqa ishlab chiqarish vositalaridan qay darajada samarali foydalanayotganini aniqlash imkonini beradi. Zamonaviy qishloq xo‘jaligi tizimlarida fermer xo‘jaliklari faoliyatining samaradorligi ishlab chiqarish xarajatlari, ekinlar hosildorligi, mehnat unumdorligi, resurslarni taqsimlash, texnologik rivojlanish, moliyaviy barqarorlik hamda qishloq xo‘jaligi korxonalarining o‘zgaruvchan bozor sharoitlariga moslashish qobiliyati bilan chambarchas bog‘liq. Milliy amaliyotda fermer xo‘jaliklari samaradorligi, odatda, statistik

ko‘rsatkichlar, iqtisodiy hisob-kitoblar, moliyaviy tahlil, unumdorlik ko‘rsatkichlari va o‘xshash ishlab chiqarish sharoitlarida faoliyat yurituvchi xo‘jaliklarni o‘zaro taqqoslash orqali baholanadi. Mazkur yondashuvlar qishloq xo‘jaligi korxonalarining iqtisodiy faoliyati natijalari to‘g‘risida muhim ma’lumotlarni taqdim etadi hamda ishlab chiqarish natijalarini yaxshilash va agrar sektorning raqobatbardoshligini mustahkamlashga qaratilgan boshqaruv qarorlarini ishlab chiqishga yordam beradi.

O‘zbekistonda fermer xo‘jaliklari samaradorligini baholash alohida ahamiyatga ega, chunki qishloq xo‘jaligi suv resurslarining cheklanganligi, tuproq unumdorligidagi tafovutlar, iqlim sharoitlarining hududlar bo‘yicha farqlanishi, ishlab chiqarish xarajatlarining o‘zgarishi hamda qishloq xo‘jaligi yerlaridan foydalanish samaradorligini oshirish zarurati bilan tavsiflanadigan sharoitlarda faoliyat yuritadi. Fermer xo‘jaliklari faoliyatining natijalari nafaqat foydalanilayotgan resurslar miqdoriga, balki resurslarni boshqarish sifatiga, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlariga, sug‘orish infratuzilmasiga, qishloq xo‘jaligi texnikasi bilan ta’minlanganlik darajasiga, ishlab chiqarish jarayonlarining tashkil etilishiga hamda fermerlarning bozorlarga chiqish imkoniyatlariga ham bog‘liq. Shu sababli fermer xo‘jaliklari samaradorligini baholash iqtisodiy natijalar bilan bir qatorda ushbu natijalar shakllanadigan shart-sharoitlarni ham hisobga oladigan kompleks metodologik yondashuvni talab qiladi.

Milliy amaliyotda eng keng qo‘llaniladigan yondashuvlardan biri fermer xo‘jaliklari samaradorligini mutlaq va nisbiy ko‘rsatkichlar tizimi orqali baholash hisoblanadi. Mutlaq ko‘rsatkichlarga qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining umumiy hajmi, yalpi tushum, ishlab chiqarish xarajatlari, yalpi foyda, sof foyda, ekin maydonlari, xodimlar soni va muayyan hisobot davrida sarflangan resurslar miqdori kiradi. Ushbu ko‘rsatkichlar fermer xo‘jaligi faoliyatining ko‘lami va iqtisodiy natijalarini tavsiflaydi, biroq resurslardan qay darajada samarali foydalanilayotganini mustaqil ravishda aniqlash imkonini bermaydi. Nisbiy ko‘rsatkichlar taqqoslash uchun ko‘proq axborot beradi, chunki ular ishlab chiqarish natijalari bilan ushbu natijalarga erishish uchun sarflangan resurslar o‘rtasidagi munosabatni ifodalaydi.

Yer unumdorligi qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishi samaradorligini baholashda foydalaniladigan asosiy ko‘rsatkichlardan biri hisoblanadi. U, odatda, bir gektar ekin maydonidan olingan qishloq xo‘jaligi mahsulotining miqdori yoki qiymati orqali o‘lchanadi. Mazkur ko‘rsatkich qishloq xo‘jaligi yerlari cheklangan iqtisodiy resurs hisoblangan va ekin maydonlarini kengaytirish ekologik, institutsional yoki infratuzilmaviy omillar bilan cheklangan mamlakatlarda ayniqsa muhimdir. Biroq yer unumdorligi ko‘rsatkichining metodologik cheklovlari ham mavjud, chunki ekinlar tarkibi, tuproq sifati, sug‘orish imkoniyatlari, ob-havo sharoitlari va yetishtirish texnologiyasidagi farqlar kuzatilayotgan natijalarga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Masalan, yuqori qiymatli bog‘dorchilik mahsulotlarini yetishtirishga ixtisoslashgan fermer xo‘jaligi don ekinlarini yetishtiruvchi xo‘jalikka nisbatan bir gektar hisobiga ancha yuqori mahsulot qiymatini yaratishi mumkin.

Mehnat unumdorligi milliy amaliyotda fermer xo‘jaliklari samaradorligini baholashning yana bir muhim ko‘rsatkichi hisoblanadi. U, odatda, bir xodimga yoki mehnat sarfining muayyan birligiga to‘g‘ri keladigan qishloq xo‘jaligi mahsuloti hajmi yoxud qiymati orqali hisoblanadi. Ushbu ko‘rsatkich mehnat resurslari bilan ishlab chiqarish natijalari o‘rtasidagi munosabatni baholash, mehnatni tashkil etishdagi farqlarni aniqlash hamda mexanizatsiyalash va raqamli texnologiyalardan foydalanishning ehtimoliy afzalliklarini baholashga yordam beradi.

Moliyaviy ko‘rsatkichlar ham fermer xo‘jaliklari samaradorligini baholashda muhim o‘rin tutadi. Rentabellik, mahsulot birligi tannarxi, tushumning xarajatlarga nisbati va operatsion foyda marjasi qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishi yetarli iqtisodiy daromad keltirayotganini aniqlash uchun keng qo‘llaniladi. Ushbu ko‘rsatkichlar moliyaviy barqarorlikni baholash va ishlab chiqarish faoliyati past yoki manfiy moliyaviy natijalar keltirayotgan xo‘jaliklarni aniqlashda ayniqsa foydalidir. Shunga qaramay, moliyaviy ko‘rsatkichlar bozor narxlari, ishlab chiqarish resurslari qiymati, foiz stavkalari va qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini sotish shartlaridagi o‘zgarishlarga sezgir hisoblanadi. Bir xil ekin turidan taqqoslanadigan miqdorda mahsulot yetishtiruvchi ikki fermer xo‘jaligi turli

rentabellik darajalariga ega bo‘lishi mumkin, chunki ulardan biri qulayroq xarid shartnomalariga, pastroq transport xarajatlariga yoki samaraliroq marketing kanallariga ega bo‘ladi.

Qishloq xo‘jaligining milliy amaliyotida qiyosiy tahlil usulidan foydalanish ham muhim metodologik yondashuv hisoblanadi. Ushbu usul alohida fermer xo‘jaliklari faoliyati natijalarini hududiy o‘rtacha ko‘rsatkichlar, tarmoq mezonlari, oldingi davr natijalari yoki o‘xshash sharoitlarda faoliyat yuritayotgan boshqa xo‘jaliklar natijalari bilan taqqoslashni nazarda tutadi. Qiyosiy tahlil ishlab chiqarish natijalaridagi sezilarli tafovutlarni aniqlash va nisbatan yuqori natijalarga erishayotgan xo‘jaliklarni ajratib ko‘rsatish imkonini beradi. Shuningdek, u resurslarni samarasiz taqsimlash, ishlab chiqarish xarajatlarining ortiqchaligi va boshqaruv amaliyotini takomillashtirish imkoniyatlarini aniqlashga yordam beradi. Biroq taqqoslashlarning ishonchliligi tahlilga kiritilgan fermer xo‘jaliklarining o‘zaro taqqoslanish darajasiga bog‘liq.

Xulosa. Fermer xo‘jaliklari samaradorligini baholashning milliy amaliyotda qo‘llanilayotgan uslubiyatlarini o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining iqtisodiy natijalarini ishonchli aniqlash uchun alohida statistik va moliyaviy ko‘rsatkichlardan foydalanishning o‘zi yetarli emas. Yer unumdorligi, mehnat unumdorligi, ishlab chiqarish tannarxi, rentabellik va qiyosiy tahlil ko‘rsatkichlari fermer xo‘jaliklari faoliyatining muayyan jihatlarini yoritib bersa-da, ularning har biri resurslardan foydalanish samaradorligini to‘liq ifodalash imkoniyatiga ega emas. Ushbu ko‘rsatkichlarga ekinlar ixtisoslashuvi, tabiiy-iqlim sharoitlari, suv bilan ta’minlanganlik, texnologik rivojlanish, bozor narxlari va moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlari sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli fermer xo‘jaliklari faoliyatini baholashda xo‘jaliklarning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olish, o‘zaro taqqoslanadigan guruhlarni shakllantirish hamda mutlaq va nisbiy ko‘rsatkichlarni kompleks ravishda qo‘llash muhim ahamiyat kasb etadi.

Fermer xo‘jaliklari samaradorligini baholashning milliy amaliyotini takomillashtirish kompleks, ko‘p mezonli va ma’lumotlarga asoslangan metodologik tizimni shakllantirishni talab etadi. Bunday tizim ishlab chiqarish natijalarini sarflangan resurslar bilan o‘zaro

bog‘liq holda baholash, xo‘jaliklar o‘rtasidagi samaradorlik tafovutlarini aniqlash, mavjud ishlab chiqarish salohiyatidan foydalanish imkoniyatlarini belgilash va resurslarni oqilona taqsimlash bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi. Ayniqsa, O‘zbekiston sharoitida suv resurslarining cheklanganligi, yer unumdorligini saqlash zarurati va qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining iqtisodiy barqarorligini ta’minlash masalalarini hisobga olgan holda, samaradorlikni baholash mezonlarini takomillashtirish agrar sektorning raqobatbardoshligini oshirish, ishlab chiqarish xarajatlarini maqbullashtirish va fermer xo‘jaliklarining uzoq muddatli iqtisodiy barqarorligini mustahkamlashning muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Coelli, T. J., Rao, D. S. P., O’Donnell, C. J., Battese, G. E. An Introduction to Efficiency and Productivity Analysis. 2nd ed. — New York: Springer, 2005.

2. Kumbhakar, S. C., Lovell, C. A. K. Stochastic Frontier Analysis. — Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

3. OECD. Measuring Productivity: OECD Manual. Measurement of Aggregate and Industry-Level Productivity Growth. — Paris: OECD Publishing, 2001.

4. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). The State of Food and Agriculture. — Rome: FAO.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning 2020–2030-yillarga mo‘ljallangan strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida: 2019-yil 23-oktabrdagi PF-5853-son Farmon.

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning 2020–2030-yillarga mo‘ljallangan strategiyasida belgilangan vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi tegishli normativ-huquqiy hujjatlar.

7. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. O‘zbekiston Respublikasida qishloq xo‘jaligi. — Statistik to‘plamlar. — Toshkent.

8. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. O‘zbekiston Respublikasining statistik yilnomasi. — Toshkent.

9. O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi. Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishi, fermer xo‘jaliklari faoliyati va agrar tarmoq samaradorligiga oid statistik hamda tahliliy materiallar.